OBRAČUN S PODJETNIKI V SLOVENIJI

1945–1948

Milko Mikola

1851

OBRAČUN S PODJETNIKI V SLOVENIJI

1945–1948

Milko Mikola

1857
Celjska Mohorjeva družba
Prva slovenska založba

VSEBINA

Predgovor avtorja 9
UVOD 11
POVOJNE NASILNE RAZLASTITVE ZASEBNIH PODJETIJ V SLOVENIJI 13
Zaplembe podjetij 15
Zaplembe podjetij v lasti nemških podjetnikov 17
Zaplembe nemških podjetij s sodbami vojaških sodišč 18
Zaplembe nemških podjetij na podlagi Odloka AVNOJ-a z dne 21. novembra 1944 20
Zaplembe podjetij v lasti slovenskih podjetnikov 22
Zaplembe slovenskih podjetij na podlagi sodb vojaških sodišč 23
Zaplembe slovenskih podjetij na podlagi sodb Sodišča slovenske narodne časti 24
Zaplembe slovenskih podjetij na podlagi sodb okrožnih in okrajnih sodišč 25
Zaplembe slovenskih podjetij na podlagi sodbe Posebnega senata pri Vrhovnem sodišču Slovenije 26
Izročanje podjetij državi z darilnimi pogodbami 26
Zaplembe podjetij z deležem inozemskega kapitala 31
Nacionalizacija zasebnih podjetij 32
Nacionalizacija zasebnih podjetij leta 1946 33
Nacionalizacija zasebnih podjetij leta 1948 35
Razmerje med številom zaplenjenih in nacionaliziranih industrijskih podjetij po izvedbi prve nacionalizacije leta 1946 36
Vprašanje izplačila odškodnin za nacionalizirana podjetja 37
Posledice nasilnih razlastitev zasebnih podjetij 39

PODJETNIKI, KI JIM JE BILO ODVZETO ŽIVLJENJE 42
Komunistični umori podjetnikov med vojno 42
Umor industrialca Ivana Čmaka 42
Umor industrialca Avgusta Praprotnika 44
Umor trgovca Josipa Kosmosa 46
Umor trgovca Josipa Grassellija 48

Komunistični umori podjetnikov po koncu vojne 1945 49
Umor industrialca Emerika Kranjca in njegove žene Elizabete 50
Umor industrialca inž. Walterja Macha 52
Umor veleposestnika in industrialca dr. Ferdinanda Attemsa 55
Umor industrialca Alojza Urabiča 60
Umor trgovca Alojza Čatra 64
Podjetniki, ki so jim smrtno kazen izrekla vojaška sodišča 65
Industrialec Josip Benko 66
Industrialca Adolf in Avgust Westen 70
Podjetniki, ki jim je smrtno kazen izrekel Posebni senat pri Vrhovnem sodišču Slovenije 75
Trgovec Ivan Malavašič 76
Trgovca Franc Dobovičnik in Miloš Pšeničnik 81
Trgovec Ivan Levstek 89
Industrialec inž. Milko Bremec 92

TRAGIČNE USODE NEKATERIH DRUGIH PODJETNIKOV 101
Judovski podjetniki 101
Judovski podjetniki, ki so jim podjetja zaplenila vojaška sodišča 102
Franc Mautner, Ernest Deutsch, FriderikDeutsch in Paul Deutsch 102
Marko Rosner in Wilhelm Löbl (Vilko Larič) 103
Inž. Adolf Dukić 107
Judovski podjetniki, ki so jim podjetja zaplenili na podlagi Odloka avnoj-a z dne 21. novembra 1944 109
Henrik Weinberger 109
Henrik in Irena Falter 113
Franc in Karl König 115
Nemški podjetniki 117
Rodbina Woschnagg 117
Franc Themel 124
Slovenski podjetniki 125
Ivan in Terezija Čater 126
Franjo Sirc 129

VIRI IN LITERATURA 133
Viri 134
Arhivsko gradivo 133
Gradivo sodišč 133
Gradivo upravnih organov 133
Edicije arhivskih dokumentov 134
Drugi viri 134
Uradni listi 134
Časopisi 134
Publikacije 135
Literatura 135

IMENSKO KAZALO 137
KRAJŠAVE 134
VIRI SLIKOVNEGA GRADIVA 143

PREDGOVOR AVTORJA

V okviru revolucionarnega nasilja v Sloveniji, ki je svoj višek doseglo v prvih povojnih letih, je potekal tudi obračun s podjetniki. Ta je bil neločljivo povezan z nasilnim razlaščanjem zasebnih podjetij, ki so ga najintenzivneje izvajali v letih 1945 in 1946, leta 1948 pa se je zaključilo s popolnim uničenjem zasebnega podjetništva. Posledično so v Sloveniji izginili tudi podjetniki. Ker so ti predstavljali t. i. »razredne sovražnike«, jih je komunistična oblast hotela povsem izbrisati iz narodovega zgodovinskega spomina. To je delno dosegla že s tem, da so podjetja po razlastitvi in podržavljenju dobila povsem nova imena, iz katerih ni bilo mogoče ugotoviti, kdo so bili njihovi nekdanji lastniki. Dodatno je k njihovemu izbrisu iz narodovega zgodovinskega spomina prispevalo tudi to, da se o njih ni smelo pisati, če pa že, so bili prikazani kot izkoriščevalci delavskega razreda.

Do preloma je prišlo šele po padcu komunističnega režima, ko je zasebno podjetništvo v Sloveniji znova postalo vrlina. To se je med drugim odrazilo tudi v nastanku vrste zgodovinskih del o nekaterih pomembnih predvojnih gospodarstvenikih, s čimer so ti v zgodovinskem spominu slovenskega naroda znova začeli dobivati mesto, ki jim pripada. Obuditi in ohraniti spomin na predvojne podjetnike ter prikazati, kako je z njimi ravnala povojna komunistična oblast, je tudi namen knjige, ki je pred vami.

V prvem delu so prikazani nasilni ukrepi, s katerimi je komunistična oblast v Sloveniji zasebna podjetja razlastila in podržavila. Temu pa sledi opis tragičnih usod mnogih njihovih lastnikov, ki so bili obsojeni na zrežiranih političnih procesih pred vojaškimi in civilnimi sodišči. Nekaterim je bilo poleg podjetja odvzeto tudi življenje. Vsem tem to knjigo tudi posvečam.

UVOD

V vsaki družbi, ki temelji na svobodni gospodarski pobudi, podjetniki predstavljajo pomemben del ne samo gospodarske, ampak celotne družbene elite, in to je pred drugo svetovno vojno veljalo tudi za Slovenijo. Poleg slovenskih so pomemben del predvojne gospodarske in s tem tudi družbene elite pri nas predstavljali tudi podjetniki nekaterih drugih narodnosti. Med njimi so po številčnosti in pomembnosti izstopali predvsem Nemci. Posebno mesto v tem krogu je pripadalo celjskim Westnom, ki so bili podjetniki evropskega formata, saj so predstavljali največje industrialce ne le v Sloveniji, ampak v vsej Jugoslaviji, svoja podjetja pa so imeli tudi v drugih evropskih državah. Poleg slovenskih in nemških podjetnikov se je v Sloveniji pred vojno uveljavilo tudi precej podjetnikov judovskega porekla in podjetnikov iz drugih jugoslovanskih pokrajin. Vsi ti ljudje so, ne glede na svojo narodno pripadnost, odločilno prispevali h gospodarskemu razvoju in napredku Slovenije pred drugo svetovno vojno.

Z zmago komunistične revolucije leta 1945 se je njihov položaj korenito spremenil. Čez noč so se spremenili v »razredne sovražnike«, ki jih je treba uničiti, in to se je tudi zgodilo. Poleg tega, da jim je komunistična oblast odvzela in podržavila vse njihovo premoženje, jih je tudi kazensko preganjala, mnoge obsodila na dolge zaporne kazni s prisilnim delom, nekatere pa celo na smrt. Najhujše nasilje nad tem slojem družbe je potekalo v letih 1945 in 1946, ko so v Sloveniji z zaplembami in delno tudi z nacionalizacijo razlastili in podržavili skoraj celoten zasebni gospodarski sektor na področju rudarstva, industrije, veletrgovine in bančništva. Kar je še ostalo v zasebni lasti, je podobno usodo doživelo v drugem valu leta 1948.

Tako je bilo do leta 1948 zasebno podjetništvo v Sloveniji v celoti uničeno, s tem pa so za skoraj pol stoletja izginili tudi podjetniki. Kako obsežno je bilo nasilje nad njimi, pove podatek, da je bilo »zaradi odrekanja svobodne podjetniške pobude, vključno z odvzemom premoženja, zaradi teptanja njihovega človekovega dostojanstva ali odvzema osebne svobode prizadetih 40 tisoč članov predvojne Zbornice za trgovino, obrt in industrijo.«[1]

[1] Dr. Lovro Šturm, *Revolucionarno kazensko pravo na Slovenskem po drugi svetovni vojni*; v: Zbirka totalitarizmi – vprašanja in izzivi, 5, uredila: dr. Mateja Čoh Kladnik, založil in izdal Študijski center za narodno spravo, Ljubljana 2016, str. 59.

Spominska plošča v zgradbi Ustavnega sodišča RS v spomin na po vojni preganjane podjetnike v Sloveniji

POVOJNE NASILNE RAZLASTITVE ZASEBNIH PODJETIJ V SLOVENIJI

Obračun s podjetniki po drugi svetovni vojni je bil neposredno povezan z nasilnimi razlastitvami njihovih podjetij, do katerih je prišlo v obdobju 1945–1948. Odprava tržnega gospodarstva in z njim povezanega zasebnega podjetništva je bil eden osnovnih ciljev komunistične revolucije v Sloveniji in celotni Jugoslaviji. Jugoslovanski komunisti so svojo namero, da bodo po prevzemu oblasti zasebno podjetništvo uničili, med vojno iz taktičnih razlogov prikrivali in celo zanikali. Njihovi voditelji so v več izjavah zagotavljali, da po vojni nimajo nikakršnega namena odpraviti zasebni gospodarski sektor, in da bodo zasebno lastnino spoštovali.

Takšna jamstva je na primer vsebovala *Izjava o ciljih in načelih narodno-osvobodilnega gibanja*, ki sta jo 8. februarja 1943 podala Josip Broz Tito kot vrhovni komandant Narodnoosvobodilne vojske (NOV) in Partizanskih odredov Jugoslavije (POJ) ter Ivan Ribar kot predsednik AVNOJ-a (Antifašistični svet narodne osvoboditve Jugoslavije), in je znana kot *Izjava Tito-Ribar*.[2] V njej je bila med cilji narodnoosvobodilnega gibanja poudarjena »nedotakljivost zasebne lastnine in popolna možnost lastne pobude v industriji, trgovini in kmetijstvu«.[3] Izjava Tito-Ribar je bila namenjena predvsem zahodnim zaveznikom, njen namen pa je bil ovreči obtožbe vodstva Jugoslovanske vojske v domovini (četnikov Draža Mihailovića), da hoče partizansko gibanje v Jugoslaviji v prvi vrsti izvesti komunistično revolucijo. Enak namen je imela tudi izjava, ki jo je 17. avgusta 1944 podal Josip Broz Tito kot predsednik NKOJ-a (Nacionalni komite osvoboditve Jugoslavije je predstavljal začasno jugoslovansko vlado). V tej izjavi je bilo poudarjeno, da »ima vodstvo narodnega osvobodilnega gibanja v Jugoslaviji pred seboj en sam in najvažnejši smoter – boj proti okupatorju in njegovim hlapcem ter ustvaritev demokratične federativne Jugoslavije, ne pa vzpostavljanje komunizma, kakor nam očitajo sovražniki!«[4]

---

2 Objavljeno v: *Zbrana dela Josipa Broza Tita*, XIV. tom.

3 Makso Šnuderl, *Zgodovina ljudske oblasti*, Državna založba, Ljubljana 1950, str. 54.

4 Prav tam.

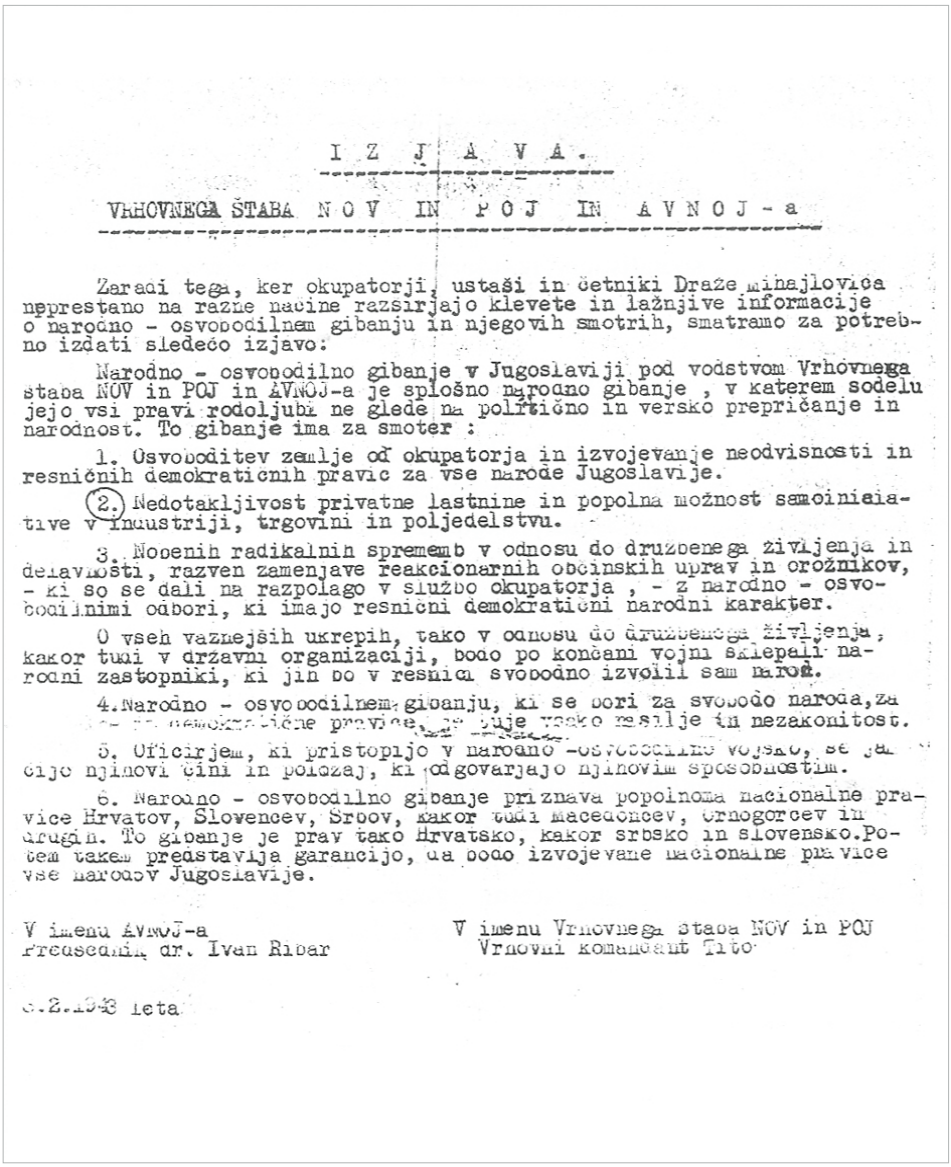

I Z J A V A.

VRHOVNEGA ŠTABA N O V IN P O J IN A V N O J - a

Zaradi tega, ker okupatorji, ustaši in četniki Draže Mihajlovića neprestano na razne načine razširjajo klevete in lažnjive informacije o narodno - osvobodilnem gibanju in njegovih smotrih, smatramo za potrebno izdati sledečo izjavo:

Narodno - osvobodilno gibanje v Jugoslaviji pod vodstvom Vrhovnega štaba NOV in POJ in AVNOJ-a je splošno narodno gibanje , v katerem sodelujejo vsi pravi rodoljubi ne glede na politično in versko prepričanje in narodnost. To gibanje ima za smoter :

1. Osvoboditev zemlje od okupatorja in izvojevanje neodvisnosti in resničnih demokratičnih pravic za vse narode Jugoslavije.

2. Nedotakljivost privatne lastnine in popolna možnost samoiniciative v industriji, trgovini in poljedelstvu.

3. Nobenih radikalnih sprememb v odnosu do družbenega življenja in delavnosti, razven zamenjave reakcionarnih občinskih uprav in orožnikov, - ki so se dali na razpolago v službo okupatorja , - z narodno - osvobodilnimi odbori, ki imajo resnično demokratični narodni karakter.

O vseh važnejših ukrepih, tako v odnosu do družbenega življenja, kakor tudi v državni organizaciji, bodo po končani vojni sklepali narodni zastopniki, ki jih bo v resnici svobodno izvolil sam narod.

4. Narodno - osvobodilnemu gibanju, ki se bori za svobodo naroda, za [illegible] demokratične pravice, je tuje vsako nasilje in nezakonitost.

5. Oficirjem, ki pristopijo v narodno -osvobodilno vojsko, se ja[illegible] njihovi čini in položaj, ki odgovarjajo njihovim sposobnostim.

6. Narodno - osvobodilno gibanje priznava popolnoma nacionalne pravice Hrvatov, Slovencev, Srbov, kakor tudi Macedoncev, Črnogorcev in drugih. To gibanje je prav tako hrvatsko, kakor srbsko in slovensko. Potem takem predstavlja garancijo, da bodo izvojevane nacionalne pravice vse narodov Jugoslavije.

V imenu AVNOJ-a
Predsednik dr. Ivan Ribar

V imenu Vrhovnega štaba NOV in POJ
Vrhovni komandant Tito

8.2.1943 leta

Izjava Vrhovnega štaba NOV in POJ ter AVNOJ-a z dne 8. februarja 1943

Potem ko so po končani vojni leta 1945 komunisti prevzeli oblast, tovrstne izjave zanje niso imele več nikakršnega pomena. Nasilne razlastitve zasebnega gospodarskega sektorja so začeli takoj in jih do leta 1948 zaključili.

Podjetja so bila razlaščena z naslednjimi ukrepi:

1. zaplembe v letih 1945 in 1946,
2. nacionalizacija leta 1946,
3. nacionalizacija leta 1948.

Za kakó obsežne razlastitve podjetij je šlo, pove podatek, da je bilo v Sloveniji z navedenimi postopki razlaščenih in podržavljenih kar 1136 podjetij, od katerih jih je bilo skoraj tri četrtine (839 ali 73,8 %) industrijskega značaja.[5]

ZAPLEMBE PODJETIJ

Ker je bil leta 1991 sprejet Zakon o denacionalizaciji, ki ureja vračanje po vojni nasilno razlaščenega in podržavljenega premoženja na območju Republike Slovenije, se je uveljavilo prepričanje, da so bila podjetja v Sloveniji razlaščena in podržavljena samo z nacionalizacijo, kar pa ne drži. Ogromna večina vseh pomembnejših zasebnih podjetij je bila namreč razlaščena že pred izvedbo prve nacionalizacije zasebnih gospodarskih podjetij decembra 1946, in sicer z zaplembami (konfiskacijami). Te so v Sloveniji množično potekale leta 1945 in deloma še leta 1946. Nacionalizaciji zasebnih gospodarskih podjetij decembra 1946 in aprila 1948 sta bili v primerjavi z zaplembami samo dopolnilna razlastitvena ukrepa.

Za to, da je revolucionarna oblast za razlastitev zasebnih podjetij uporabila predvsem institut zaplembe, je imela tehtne razloge. Zaplemba je namreč po Zakonu o zaplembi imovine in o opravljanju zaplembe z dne 9. junija 1945[6] predstavljala prisilni odvzem premoženja brez odškodnine, kar je seveda veljalo tudi za zaplembo zasebnih podjetij. Za državo je bila razlastitev podjetij z zaplembami veliko ugodnejša, saj ji za zaplenjena podjetja ni bilo treba plačati nobene odškodnine, kot bi jo morala v primeru njihove nacionalizacije. Iz tega razloga je bila večina lastnikov pomembnejših industrijskih in drugih podjetij že leta 1945 postavljena pred sodišča in obsojena. Poleg tega, da jim je

[5] Dr. Jože Prinčič, »Poglavitne značilnosti prve in druge nacionalizacije industrijskih podjetij na ozemlju FLR Jugoslavije (s posebnim ozirom na LR Slovenijo)«; v: Viri za nacionalizacijo industrijskih podjetij v Sloveniji po 2. svetovni vojni, *Viri* št. 5, Arhivsko društvo Slovenije, Ljubljana 1992, str. 8.

[6] Uradni list Demokratične federativne Jugoslavije (DFJ), št. 40/1945.

bila izrečena zaplemba podjetja, so bili obsojeni tudi na dolge zaporne kazni s prisilnim delom, v posameznih primerih pa tudi na smrt.

Zaplembe podjetij in drugega premoženja v Sloveniji je komunistična oblast najbolj množično izvajala leta 1945, ko je potekala zaplemba premoženja t. i. narodnih sovražnikov, torej premoženja tistih, ki so bili obtoženi, da so med vojno sodelovali z okupatorji in delovali proti narodnoosvobodilnemu gibanju. V kategorijo »narodnih sovražnikov« je komunistična oblast uvrstila tudi vse tiste podjetnike, ki jim je očitala gospodarsko sodelovanje z okupatorjem ali pa članstvo v Kulturbundu oziroma v nacistični stranki *Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei* (NSDAP), kar se je nanašalo izključno samo na nemške podjetnike. Boris Kidrič je zaplembo podjetij »narodnih sovražnikov« označil kot »specifično obliko ekspropriacije ekspropriatorjev, ekspropriacijo na najširši patriotični osnovi v domovinski vojni, v kateri so bivši ekspropriatorji iz razrednih razlogov sodelovali na strani okupatorja, izvršili izdajo domovine«.[7]

Takšno pojmovanje zaplemb podjetij se je uveljavilo tudi v tedanji slovenski pravni stroki. Tako je na primer dr. Majda Strobl, predavateljica na ljubljanski Pravni fakulteti, v svoji doktorski disertaciji »Razlastitev v pravnem sistemu FLRJ« zaplembo premoženja podjetnikov, ki jih je revolucionarna oblast obravnavala kot »narodne sovražnike«, opredelila takole:

> Zaplemba je imela v tem primeru dvojni pomen, kazenski zoper reakcionarne kapitalistične sile, ki so v narodnoosvobodilni vojni izdale svojo domovino iz razrednih razlogov, in družbenoekonomski pomen, ker je položila temelje za ustvarjanje tedaj še državnega premoženja. Ta zaplemba je bila posebna oblika ekspropriacije ekspropriatorjev, s katero je bila razrednemu sovražniku hkrati z odvzemom premoženja onemogočena tudi politična akcija.[8]

Najvišji predstavniki komunistične oblasti v Sloveniji so se dobro zavedali enkratne priložnosti, da razlastitev zasebnega gospodarskega sektorja izvedejo z zaplembami premoženja »narodnih sovražnikov« in to prikažejo kot razlastitveni ukrep, utemeljen na patriotski, ne pa razredni podlagi. Tako je visoki partijski

[7] *Komunist*, oktober 1946.

[8] Majda Strobl, *Razlastitev v pravnem sistemu FLRJ*, Pravna fakulteta v Ljubljani, Ljubljana 1954, str. 25.

funkcionar in kasnejši predsednik Vlade Ljudske republike Slovenije Miha Marinko 18. oktobra 1945 na okrajni konferenci Komunistične partije Slovenije (KPS) v Trbovljah povedal:

> Imamo tako sijajne okolnosti, da smo uničili ogromno nasprotnikov ne na razredni podlagi, temveč kdor je za narod in kdor je proti. Na ta način je ves bogatinski sloj odšel.[9]

Ker so bile po pojmovanju povojne slovenske pravne stroke in revolucionarne oblasti zaplembe podjetij in drugega premoženja »narodnih sovražnikov« izvedene na »patriotski« podlagi, se je zanje v tedanji politični terminologiji uporabljal tudi izraz »patriotična nacionalizacija«.

ZAPLEMBE PODJETIJ V LASTI NEMŠKIH PODJETNIKOV

Na udaru zaplemb so se prva znašla podjetja, katerih lastniki so bili nemške narodnosti oziroma državljani Tretjega rajha.[10] Z njihovimi zaplembami je v državno last prešla večina največjih podjetij v Sloveniji, med katerimi so po pomembnosti še posebej izstopala naslednja:[11]

- A. Westen, d. d., tovarna emajlirane, pocinkane, brušene in pokositrane posode, Celje. Lastniki: Adolf Westen ml., Avgust Westen in inž. Max Adolf Westen;
- Kranjska industrijska družba (KID) – Železarna Jesenice. Lastniki: Adolf Westen ml., Avgust Westen in inž. Max Adolf Westen;
- Tovarna kemičnih izdelkov, d. d., Hrastnik. Lastniki: Adolf Westen ml., Avgust Westen in inž. Max Adolf Westen;
- Jeklarne grofa Jurija Thurna Valsassina, d. d., Guštanj (sedaj Ravne). Lastniki: Aleksander Thurn-Valsassina in Jurij Thurn Valsassina;

[9] Zgodovinski arhiv Celje (ZAC), SI_ZAC/0924, Okrajni komite ZKS Trbovlje, tehnična enota 1, Zapisnik konference Okrajnega komiteja KPS Trbovlje z dne 18. oktobra 1945.

[10] Zaplembe podjetij oseb nemške narodnosti in državljanov Tretjega rajha so prikazane v: Milko Mikola, *Zaplembe premoženja v Sloveniji 1943–1952,* Publikacije zgodovinskega arhiva Celje, Študije 3, Celje 1999.

[11] Arhiv Republike Slovenije (ARS), SI_AS 226, Ministrstvo za industrijo in rudarstvo LR Slovenije, tehnična enota 75, Seznam industrijskih podjetij s pretežno nemškim kapitalom včlanjenih v Zvezo industrijcev Dravske banovine do 6. aprila 1941.

- Rudnik in železarna Štore, d. d. Lastniki: Gustav Neufeldt-Schöller in dr. Neufeldt-Schöller ml.;
- Združene tovarne stekla, Inž. Wilhelm Abel, d. d., Steklarna v Hrastniku, Steklarna v Tržišču pri Rog. Slatini in Steklarna v Straži pri Rogatcu;
- Tovarna usnja, Franc Woschnagg in sinovi, d. d., Šoštanj. Lastniki: Herbert Woschnagg, Walter Woschnagg in Marianne Woschnagg;
- Alfred Laurich, tovarna usnja v Slovenskih Konjicah;
- Tekstilno podjetje Hutter in drug, d. d., Maribor. Lastniki: Josip Hutter, Elizabeta Hutter, Richard Poche in Terezija Poche.

Zaplembe nemških podjetij s sodbami vojaških sodišč

V sa podjetja, ki so bila v lasti oseb nemške narodnosti ali državljanov Tretjega rajha na območju Federalne Slovenije, so bila zaplenjena s sodbami področnih vojaških sodišč, ki so delovala v obdobju od maja do 24. avgusta 1945.[12] V tem času so bili pred področnimi vojaškimi sodišči obsojeni vsi nemški podjetniki v Sloveniji.[13] Sodili so jim na podlagi Uredbe Vrhovnega štaba NOV in POJ o vojaških sodiščih z dne 24. maja 1944 (dalje UVS z dne 24. maja 1944), in sicer predvsem zaradi predvojnega članstva v Švabsko-nemški kulturni zvezi (*Schwäbisch-Deutscher Kulturbund*) ali kratko Kulturbund,[14] nekateri pa tudi zaradi članstva v nacistični stranki (NSDAP).

Ker je po členu 13 UVS z dne 24. 5. 1944 Kulturbund predstavljal zločinsko organizacijo, se je članstvo v njem štelo za zločin. V sodbi, ki jo je 7. avgusta 1945 Vojaško sodišče mesta Maribor izreklo tamkajšnjemu nemškemu podjetniku Josipu Hutterju, je značaj Kulturbunda označen takole:[15]

---

[12] O razvoju vojaškega sodstva in o delovanju vojaških sodišč na območju Federalne Slovenije od maja do konca avgusta 1945 glej: Mateja Čoh Kladnik, »V imenu narodov Jugoslavije: procesi pred vojaškimi sodišči poleti 1945«; v: *Dileme: razprave o vprašanjih sodobne slovenske zgodovine*, Letnik 8, številka 2, 2024, str. 119–154; Mateja Čoh Kladnik, »Sodna represija in obračun s političnimi nasprotniki poleti 1945«; v: *Dileme: razprave o vprašanjih sodobne slovenske zgodovine*, Letnik 10, številka 1, 2026, str. 77–110.

[13] Kateri nemški podjetniki so bili leta 1945 obsojeni pred vojaškimi sodišči, je razvidno iz Seznamov obsojencev na zaplembo imetja, ki jih je leta 1945 izdajala Komisija za upravo narodne imovine (KUNI) pri Predsedstvu SNOS-a.

[14] O ustanovitvi, organizaciji in delovanju Kulturbunda pred vojno na območju Jugoslavije glej: Dušan Biber, *Nacizem in Nemci v Jugoslaviji 1933–1941*, Cankarjeva založba, Ljubljana 1966.

[15] Pokrajinski arhiv Maribor (PAM), SI_PAM/0720, Vojaško sodišče Maribor, kazenski spis Sod 767/45.

> Ta organizacija je v zadnjih letih pred aprilom 1941 sistematično pripravljala priključitev Spodnje Štajerske k Nemčiji. V soglasju in po navodilih Grenzlandamta in drugih nacističnih oblasti v Grazu je že pred vojno izdelala podroben načrt za nameravano delo na šolskem, gospodarskem in političnem polju, čim bo priključitev izvršena. Ta načrt se je takoj po prihodu okupatorja začel izvajati. Zlasti je Kulturbund podrobno pripravil načrte za izselitev Slovencev iz Spodnje Štajerske in je izselitev bila pozneje točno po načrtih izvedena. Kulturbund je tudi organiziral oboroženo formacijo »Illegaler Sturm«, ki je ob izbruhu vojne v raznih krajih, npr. v Ptuju prevzel do prihoda nemških čet oblast v svoje roke. Člani KB-ja in Šturma so si takoj po prihodu nemške vojske nataknili nacistične znake in kljukaste križe ter služili nemški vojski kot uradno priznani vodiči, tolmači, pomočniki pri aretacijah Slovencev itd. Člani Kulturbunda so tako pred okupacijo kakor tudi pozneje vršili obširno pomožno delo za svoje nemške gospodarje, vse v cilju, da se izvede priključitev Spodnje Štajerske k Nemčiji ozir. da se po okupaciji nemštvo čimpreje in čimbolj utrdi. Iz številnih izjav nacifašističnih funkcionarjev in zaplenjenih uradnih dokumentov izhaja veleizdajniški karakter Kulturbunda z vso gotovostjo in smatra sodišče veleizdajniški značaj te organizacije dokazanim.

Ob upoštevanju zgoraj navedenih dejstev glede značaja Kulturbunda so vojaška sodišča vsakega podjetnika, ki je bil njegov član, spoznala za krivega in mu izrekla obsodilno sodbo. V zvezi z obsodbami zaradi članstva v Kulturbundu je treba opozoriti na dejstvo, da samo članstvo v njem ne bi smelo zadoščati za obsodbo, četudi je po UVS z dne 24. 5. 1944 Kulturbund veljal za zločinsko organizacijo. Ko je Ustavno sodišče Republike Slovenije leta 1994 presojalo veljavnost UVS z dne 24. 5. 1944, je med elemente njenih določb, ki so v nasprotju z Ustavo Republike Slovenije in se jih zato ne sme uporabljati, uvrstilo tudi tiste elemente, »ki so in kolikor so v konkretnih kazenskih postopkih bili uporabljeni kot inkriminacija statusa in se niso nanašali na določeno dejanje obtožencev.«[16] Takšna razlaga Ustavnega sodišča RS seveda postavi pod vprašaj veljavnost vseh tistih zaplemb, ki so bile podjetnikom izrečene samo na podlagi ugotovitve sodišča, da so bili člani Kulturbunda, ne da bi jim bila dokazana storitev konkretnega kaznivega dejanja.

[16] Navedena odločba Ustavnega sodišča Republike Slovenije je objavljena v Uradnem listu RS, št. 23/1994.

Nemškim podjetnikom so vojaška sodišča sodila ne le zaradi njihovega članstva v Kulturbundu, ampak tudi zato, ker so bili obtoženi, da so njihova podjetja med vojno proizvajala za gospodarske potrebe Tretjega rajha, nekaterim pa tudi za to, ker so svoja podjetja vključili v nemško oboroževalno industrijo. Kot glavno kazen so jim izrekla odvzem prostosti s prisilnim delom za določeno število let, nekaterim, kot na primer Adolfu in Avgustu Westnu, pa smrtno kazen. Kot stransko kazen so jim izrekla zaplembo njihovih podjetij oziroma njihovega lastninskega deleža pri določenem podjetju. Veliki večini nemških podjetnikov so sodili v njihovi odsotnosti.

Zaplembe nemških podjetij na podlagi Odloka AVNOJ-a z dne 21. novembra 1944

Potem ko so nemškim podjetnikom zaplembo njihovih podjetij leta 1945 že izrekla vojaška sodišča, so jim jih nato skupaj z vsem drugim premoženjem zaplenili še upravni organi – *zaplembne komisije*, ki so bile pristojne za izvajanje zaplemb premoženja oseb nemške narodnosti in državljanov Tretjega rajha. Te komisije so zaplembe izvajale na podlagi Odloka Predsedstva AVNOJ-a z dne 21. novembra 1944 o prehodu sovražniškega imetja v državno svojino, o državnem upravljanju imetja odsotnih oseb in o zasegi imetja, ki so ga okupatorske oblasti prisilno odtujile (dalje Odlok AVNOJ-a z dne 21. novembra 1944).[17] S tem odlokom je bilo namreč vse premoženje oseb nemške narodnosti in državljanov Tretjega rajha na ozemlju Jugoslavije razglašeno za premoženje »narodnih sovražnikov« in je bilo s tem že zaplenjeno in podržavljeno. To je pomenilo, da so z uveljavitvijo Odloka AVNOJ-a z dne 21. novembra 1944 v Sloveniji maja 1945 vsa podjetja, ki so bila v lasti oseb nemške narodnosti ali državljanov Tretjega rajha, že prešla v državno last. Pravno-formalno so bila zaplenjena in podržavljena šele, ko so bile njihovim lastnikom izdane zaplembne odločbe.

Ker je pri zaplembah nemških podjetij na podlagi Odloka AVNOJ-a z dne 21. 11. 1944 šlo za zaplembe na nacionalni podlagi, je za izrek zaplembe zadoščala že zgolj ugotovitev, da je lastnik podjetja oseba nemške narodnosti ali državljan Tretjega rajha. Iz zaplemb so bile izvzete samo tiste osebe nemške narodnosti, ki so lahko dokazale, da so med vojno aktivno sodelovale v narodnoosvobodilnem gibanju. Izrekanje zaplemb po Odloku AVNOJ-a

[17] Uradni list Demokratične federativne Jugoslavije (DFJ), št. 2/1945.

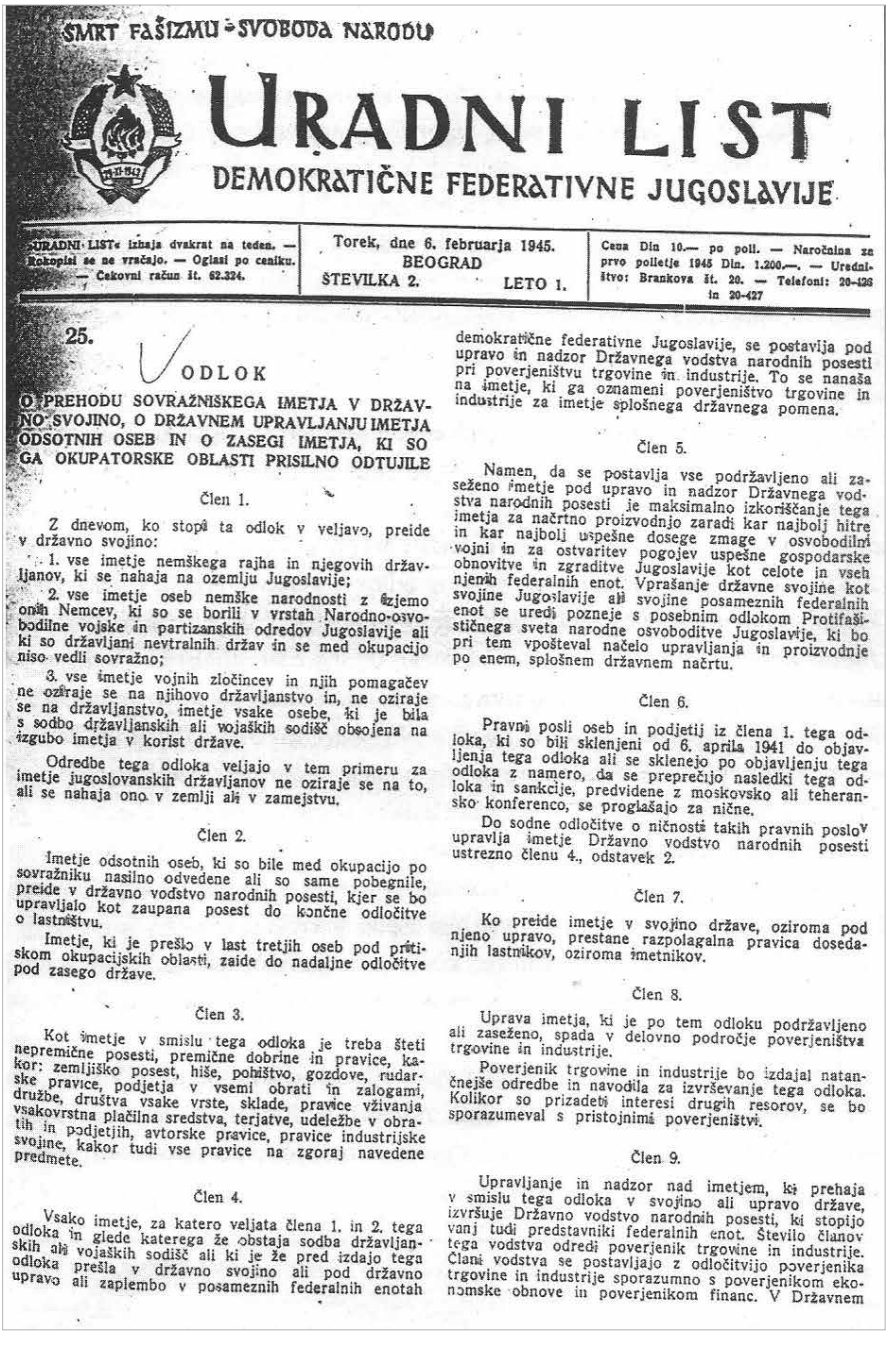

SMRT FAŠIZMU - SVOBODA NARODU

URADNI LIST
DEMOKRATIČNE FEDERATIVNE JUGOSLAVIJE

„URADNI LIST" izhaja dvakrat na teden. — Rokopisi se ne vračajo. — Oglasi po ceniku. — Čekovni račun št. 62.324.

Torek, dne 6. februarja 1945.
BEOGRAD
ŠTEVILKA 2. LETO 1.

Cena Din 10.— po pošti. — Naročnina za prvo polletje 1945 Din. 1.200.—. — Uredništvo: Brankova št. 20. — Telefoni: 20-126 in 20-427

25.

ODLOK

O PREHODU SOVRAŽNIŠKEGA IMETJA V DRŽAVNO SVOJINO, O DRŽAVNEM UPRAVLJANJU IMETJA ODSOTNIH OSEB IN O ZASEGI IMETJA, KI SO GA OKUPATORSKE OBLASTI PRISILNO ODTUJILE

Člen 1.

Z dnevom, ko stopi ta odlok v veljavo, preide v državno svojino:

1. vse imetje nemškega rajha in njegovih državljanov, ki se nahaja na ozemlju Jugoslavije;

2. vse imetje oseb nemške narodnosti z izjemo onih Nemcev, ki so se borili v vrstah Narodno-osvobodilne vojske in partizanskih odredov Jugoslavije ali ki so državljani nevtralnih držav in se med okupacijo niso vedli sovražno;

3. vse imetje vojnih zločincev in njih pomagačev ne oziraje se na njihovo državljanstvo in, ne oziraje se na državljanstvo, imetje vsake osebe, ki je bila s sodbo državljanskih ali vojaških sodišč obsojena na izgubo imetja v korist države.

Odredbe tega odloka veljajo v tem primeru za imetje jugoslovanskih državljanov ne oziraje se na to, ali se nahaja ono v zemlji ali v zamejstvu.

Člen 2.

Imetje odsotnih oseb, ki so bile med okupacijo po sovražniku nasilno odvedene ali so same pobegnile, preide v državno vodstvo narodnih posesti, kjer se bo upravljalo kot zaupana posest do končne odločitve o lastništvu.

Imetje, ki je prešlo v last tretjih oseb pod pritiskom okupacijskih oblasti, zaide do nadaljne odločitve pod zasego države.

Člen 3.

Kot imetje v smislu tega odloka je treba šteti nepremične posesti, premične dobrine in pravice, kakor: zemljiško posest, hiše, pohištvo, gozdove, rudarske pravice, podjetja v vsemi obrati in zalogami, družbe, društva vsake vrste, sklade, pravice vživanja vsakovrstna plačilna sredstva, terjatve, udeležbe v obratih in podjetjih, avtorske pravice, pravice industrijske svojine, kakor tudi vse pravice na zgoraj navedene predmete.

Člen 4.

Vsako imetje, za katero veljata člena 1. in 2. tega odloka in glede katerega že obstaja sodba državljanskih ali vojaških sodišč ali ki je že pred izdajo tega odloka prešla v državno svojino ali pod državno upravo ali zaplembo v posameznih federalnih enotah demokratične federativne Jugoslavije, se postavlja pod upravo in nadzor Državnega vodstva narodnih posesti pri poverjeništvu trgovine in industrije. To se nanaša na imetje, ki ga označeni poverjeništvo trgovine in industrije za imetje splošnega državnega pomena.

Člen 5.

Namen, da se postavlja vse podržavljeno ali zaseženo imetje pod upravo in nadzor Državnega vodstva narodnih posesti je maksimalno izkoriščanje tega imetja za načrtno proizvodnjo zaradi kar najbolj hitre in kar najbolj uspešne dosege zmage v osvobodilni vojni in za ostvaritev pogojev uspešne gospodarske obnovitve in zgraditve Jugoslavije kot celote in vseh njenih federalnih enot. Vprašanje državne svojine kot svojine Jugoslavije ali svojine posameznih federalnih enot se uredi pozneje s posebnim odlokom Protifašističnega sveta narodne osvoboditve Jugoslavije, ki bo pri tem vpošteval načelo upravljanja in proizvodnje po enem, splošnem državnem načrtu.

Člen 6.

Pravni posli oseb in podjetij iz člena 1. tega odloka, ki so bili sklenjeni od 6. aprila 1941 do objavljenja tega odloka ali se sklenejo po objavljenju tega odloka z namero, da se preprečijo nasledki tega odloka in sankcije, predvidene z moskovsko ali teheransko konferenco, se proglašajo za ničnе.

Do sodne odločitve o ničnosti takih pravnih poslov upravlja imetje Državno vodstvo narodnih posesti ustrezno členu 4., odstavek 2.

Člen 7.

Ko preide imetje v svojino države, oziroma pod njeno upravo, prestane razpolagalna pravica dosedanjih lastnikov, oziroma imetnikov.

Člen 8.

Uprava imetja, ki je po tem odloku podržavljeno ali zaseženo, spada v delovno področje poverjeništva trgovine in industrije.

Poverjenik trgovine in industrije bo izdajal natančnejše odredbe in navodila za izvrševanje tega odloka. Kolikor so prizadeti interesi drugih resorov, se bo sporazumeval s pristojnimi poverjeništvi.

Člen 9.

Upravljanje in nadzor nad imetjem, ki prehaja v smislu tega odloka v svojino ali upravo države, izvršuje Državno vodstvo narodnih posesti, ki stopijo vanj tudi predstavniki federalnih enot. Število članov tega vodstva odredi poverjenik trgovine in industrije. Člani vodstva se postavljajo z odločitvijo poverjenika trgovine in industrije sporazumno s poverjenikom ekonomske obnove in poverjenikom financ. V Državnem

Odlok Predsedstva AVNOJ-a z dne 21. 11. 1944

z dne 21. 11. 1944 je bilo v pristojnosti posebnih upravnih organov – zaplembnih komisij, ki so bile ustanovljene na nivoju okrajev, mest, okrožij in Federalne Slovenije. Odločbe o zaplembi so izdajale okrajne in mestne zaplembne komisije, pritožbe zoper nje pa so reševale okrožne zaplembne komisije in Federalna zaplembna komisija pri Predsedstvu Narodne vlade Slovenije. Okrožne zaplembne komisije so bile pristojne za reševanje pritožb zoper odločbe o zaplembi, ki so jih izdale okrajne zaplembne komisije, Federalna zaplembna komisija pa je bila pristojna za reševanje pritožb zoper odločbe o zaplembi, ki so jih izdale mestne zaplembne komisije.

Zaplembe na podlagi Odloka AVNOJ-a z dne 21. 11. 1944 so imele za nemške podjetnike z vidika premoženja težje posledice kot tiste, ki so jim jih izrekla vojaška sodišča, saj jim je bilo poleg podjetja zaplenjeno tudi vse drugo premoženje, tako nepremičnine kot premičnine.

ZAPLEMBE PODJETIJ V LASTI SLOVENSKIH PODJETNIKOV

Z zaplembami je bila po vojni razlaščena tudi večina pomembnih podjetij, ki so bila v lasti Slovencev. Zaplembe njihovih podjetij so najprej (leta 1945) izrekala vojaška sodišča in Sodišče slovenske narodne časti, nato pa redna civilna (okrožna in okrajna) sodišča. Pri obravnavanju teh zaplemb je treba upoštevati, da sodstvo v tistem času ni delovalo neodvisno in nepristransko, ampak je predstavljalo samo podaljšano roko tedanje politične oblasti oziroma komunistične partije.[18] Zaradi tega so sodišča, ko je šlo za sojenje podjetnikom, imela nalogo izreči čim več obsodilnih sodb in z njimi zapleniti kar največ premoženja, česar so se tudi držala. Revizije teh sodnih procesov po vzpostavitvi demokracije v Sloveniji so pokazale, da so bili vsi procesi proti podjetnikom politični, nekateri pa tudi v celoti zrežirani.

Tako kot nemški so bili tudi mnogi slovenski podjetniki po vojni obsojeni na podlagi obtožbe, da so med vojno gospodarsko sodelovali z okupatorjem. Pri tem je treba pojasniti, kako je jugoslovansko pravo opredeljevalo gospodarsko sodelovanje z okupatorjem in kako ga je opredeljevalo mednarodno pravo, ker

[18] O značilnosti povojnega sodstva v Sloveniji glej: Roman Ferjančič, Lovro Šturm, »Brezpravje: Slovensko pravosodje po letu 1945«, *Nova revija*, Ljubljana 1998; *Brezpravje »v imenu Ljudstva«*, uredila dr. Mateja Čoh Kladnik, Zbirka: Totalitarizmi – vprašanja in izzivi, 5, Študijski center za narodno spravo, Ljubljana 2016.

je med obema pojmovanjema obstajala bistvena razlika. Jugoslovansko pravo je pojem gospodarskega sodelovanja z okupatorjem opredelilo bistveno širše kot mednarodno pravo. Po jugoslovanski zakonodaji se je kot gospodarsko sodelovanje z okupatorjem štelo že samo dejstvo, da je podjetje med okupacijo obratovalo, četudi v zmanjšanem obsegu in ne glede na to, da njegovi izdelki nisi bili neposredno namenjeni vojaškim potrebam.[19] Po mednarodnem pravu se je za gospodarsko sodelovanje z okupatorjem štelo, če je do sodelovanja prišlo na iniciativo podjetja samega, ne pa tudi v primerih, ko je bilo podjetje do okupatorja v pasivnem odnosu.[20] Ker so bili torej jugoslovanski predpisi v nasprotju z mednarodnim pravom, to pomeni, da so bile tudi vse zaplembe podjetij, katerih lastniki so bili obtoženi gospodarskega sodelovanja z okupatorji, v nasprotju z mednarodnim pravom, ki bi ga morala upoštevati tudi komunistična oblast v Sloveniji, pa ga ni.

Zaplembe slovenskih podjetij na podlagi sodb vojaških sodišč

Kot rečeno, so prve zaplembe slovenskih podjetij izrekla vojaška sodišča leta 1945. Daleč največ jih je izreklo Vojaško sodišče ljubljanskega vojnega področja v Ljubljani, ki je poleg okrožnega mesta Ljubljana pokrivalo še ljubljansko in novomeško okrožje.

Pred senati tega sodišča so bili obsojeni naslednji pomembnejši slovenski podjetniki:[21]

- Ivan Avsenek, industrialec v Ljubljani, član upravnega odbora Stavbne zadruge Stadion v Ljubljani,
- Vinko Battelino, lastnik in poslovodja gradbenega podjetja »Batellino Dominik« v Ljubljani,
- Franc Bonač, lastnik podjetja Tovarna papirja, lepenke in kartona, Bonač in sin, Količevo,
- Matko Curk, stavbenik in član upravnega odbora Zadružne gospodarske banke v Ljubljani,

[19] Branko Petranović, *Politička i ekonomska osnova narodne vlasti u Jugoslaviji za vreme obnove*, Institut za savremenu istoriju, Beograd 1969, str. 242.

[20] Prav tam.

[21] Zgodovinski arhiv Ljubljana (ZAL), SI_ZAL-LJU/0522, Vojaško sodišče Ljubljanskega vojnega področja v Ljubljani, kazenski spisi; Seznami obsojencev na zaplembo imetja, ki jih je leta 1945 izdajala Komisija za upravo narodne imovine pri Predsedstvu SNOS.